

13. Костелник В. 40 роки Союзу Русиних и Українцех у Републики Горватскей / В. Костелник // Думки з Дунаю. – 2007. – № 9. – С. 14–30.
14. Костелник В. Три дзешецроця самопотвердзованя власного національного ества (2) / В. Костелник // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 30–33.
15. Костелник З. 25. Петровский дзвончок '98 / З. Костелник // Віночок. – 1998. – № 21. – С. 2–3.
16. Костелник З. КУД «Яким Гарди» зоз Петровцех на швету култури Русиних и Українцех у Словацкей / З. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 28.
17. Костелник З. Петровски дзвон 2000 – Закончена Централна манифестация култури Русиних и Українцех РГ «Петровски дзвон» 2000. / З. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 19–23.
18. Костелник З. Почало ше з обнову Дома култури / З. Костелник // Нова думка. – 1998. – № 103. – С. 26.
19. Лікар Д. За прешли 60 роки достойно зме презентовали нашу културу / Д. Лікар // Думки з Дунаю. – 2009. – № 11. – С. 113–116.
20. Мишир Т. Етнографска збирка у Петровцех / Т. Мишир // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 4–5.
21. Мишир Т. Чом препада Етнографска збирка у Петровцех ? / Т. Мишир // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 31.
22. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття / М. Нагірний. – Нововолинськ, 2012. – 328 с.
23. Олеяр С. Рутени / С. Олеяр // Думки з Дунаю. – 2001. – № 4. – С. 129–142.
24. Програма Петровського дзвону // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 2.
25. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках / О. Румянцев. – Київ, 2008. – 256 с.
26. Союз Русиних и Українцех як інституція [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sriu.hr/o%20sojuzu.htm> – Назва з екрану.
27. 170 роки Русиних у Петровцех // Думки з Дунаю. – 2001. – № 4. – С. 98–108.
28. Такач Г. Хронологийни препатрунок роботи Союзу Русиних и Українцех РГ од 1. януар по 1. юлий 2000 року / Г. Такач // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 2.
29. Тимко О. Актуална розгварка зоз председетельом Союзу РиУ РГ мр. Иринеюм Мудрим / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 7–9.
30. Тимко О. Отримани 26. «Петровский дзвон» / О. Тимко // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 2.
31. Тимко О. Святочно означена 30 рочніца Союзу Русиних и Українцех РГ / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 2.
32. Furmanc J. Značajni rezultati i s reduciraním programima / J. Furmanc // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 8–10.
33. Koloda S. KUD «Jakim Hardi» – Petrovci / S. Koloda // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 87–88.
34. Pap A. Rusini u Republici Hrvatskoj / A. Pap // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 30–32.
35. Petrovačko zvono [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hr.wikipedia.org/wiki/Petrova%C4%8Dko_zvono – Назва з екрану.
36. Rusini i Ukrajinci – aktivni migranti // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 20–21.

УДК 94 : 34 (437) «1918/1939»

М.М. Кондратюк

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЦЕРКВИ ТА ШКОЛИ В ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1918-1939 РР.)

Проаналізовано соціально-історичні умови, в яких формувалися взаємини школи та церкви за часів першої Чехословацької республіки. Особливу увагу приділено правовому регулюванню їхніх відносин. У призмі взаємодії держави та церкви в освітньому просторі, розкрито особливості реалізації прав свободи віросповідання.

Ключові слова: держава, міжвоєнний період, навчання, релігійна освіта, релігійні організації, релігійна свобода, Чехословацька республіка, шкільництво, церква.

Кондратюк М. Н. Правовое регулирование взаимоотношений церкви и школы в первой Чехословацкой республике (1918-1939 гг.)

Проанализированы социально-исторические условия, в которых формировались взаимоотношения школы и церкви во времена первой Чехословацкой республики. Особое внимание уделено правовому регулированию их отношений. В призме взаимодействия государства и церкви в сфере образования, раскрыты особенности реализации прав свободы вероисповедания.

Ключевые слова: государство, межвоенный период, обучение, религиозное образование, религиозные организации, религиозная свобода, Чехословацкая республика, образование, церковь.

Legal regulation of relations between the church and school in the first czechoslovak republic (1918-1939 years)

It was analyzed the social and historical conditions, in which the school and the church was during the first Czechoslovak republic. Particular attention was paid to the legal regulation of relations between the Church and school. It was discovered that through the prism of interaction between state and church in the education area, were the peculiarities of the rights of freedom of religion.

Keywords: state, interwar period, education, religious education, religious organizations, religious freedom, Czech Republic, schooling, church.

Події жовтня 1918 р., пов'язані з появою незалежної Чехословацької республіки, спричинили помітний зсув у суспільному сприйнятті існуючої державної влади. Ліквідація монархічної форми правління, побудова нової держави на засадах демократичних цінностей, зокрема, проголошення Конституцією рівності громадян незалежно від національності та віросповідання, засвідчили як еволюцію політичної системи, так і системи координат, котрі визначали правове становище індивіда.

Свідченням інновацій слід трактувати взаємовідносини церкви та держави: якщо у попереднє століття існував своєрідний тандем «державо-церква», то в новітній час вони функціонували незалежно один від одного. Така зміна у відносинах церкви та держави з-поміж іншого відобразилася в тому, що в першій Чехословацькій республіці церква перестала бути тим соціальним інститутом, який насичував духовний простір освітніх закладів. Такий статус-кво визначив не тільки нові «правила гри», що встановилися між світською та духовною владами, а й актуалізував проблему взаємовідносин церкви та держави в умовах становлення і зміцнення демократичного суспільства.

З огляду на це, актуальності набирає дослідження правового регулювання відносин церкви та школи в першій Чехословацькій республіці. Воно бачиться одним із індикаторів, що відображає ступінь надання державою прав громадянам виявляти свої релігійні переконання, а також розкриває один із ракурсів у відносинах держави та церкви.

Аналізуючи наукові праці за цією проблематикою, відзначимо, що питання становлення і розвитку чехословацької школи у міжвоєнний період розкрито у наукових працях багатьох чеських науковців, насамперед, істориків та педагогів. Частково тема розкривається у розвідках історично-педагогічного спрямування Ф. Бернарда, А. Грдіна, В. Мюллера, Ю. Третери [13], які зосереджували увагу на відносинах церкви та держави у Чехословацькій республіці 1918-1938 рр.

Е. Каднер, Я. Шафранек осмислювали проблеми розвитку освіти у Чехії, розкриваючи у своїх працях його етапи та особливості. Дослідженням історії церковного шкільництва Чехословаччини займалися такі науковці, як Е. Гевелка, К. Главачек [4], Й. Гронек, Ф. Моркес [9]. Зокрема, у контексті нашого дослідження вагомими є праці З. Хорака [5] та М. Янчарової [6], які стосуються правових аспектів відносин церкви та школи Чехословаччини міжвоєнного періоду. Однак, до сьогодні це питання лишається не повністю дослідженим. Головним чином це зумовлено, тим що комуністичний режим табував дану проблему. У 90-ті роки ХХ ст. було зроблено декілька спроб розкрити це питання як чеськими, так і закордонними дослідниками. Разом з тим, секуляризаційні процеси в державі дещо знівелювали масштабність дослідження даної проблеми.

Вітчизняними науковцями вивчено лише деякі аспекти цієї теми. Так, значна кількість праць присвячена освітнім процесам у Карпатській Україні 1938 р., яка в той час входила до складу Першої Чехословацької республіки. В. Задорожний та В. Росул [2], досліджуючи процеси становлення та тенденції шкільництва на Закарпатті в міжвоєнний період, частково дослідили питання присутності церкви в освітньому процесі. Значна кількість наукових робіт українських науковців присвячена релігійним питанням, які дотично стосуються освіти. Однак, досі немає комплексної роботи, яка б характеризувала повністю дану проблему.

Метою даної статті є дослідження правового забезпечення функціонування церковних шкіл у системі освіти та релігійних компонентів у навчально-виховному процесі у першій Чехословацькій

республіці. Це в свою чергу дає можливість більш глибоко розкрити особливості відносин церкви та держави в чеському суспільстві у міжвоєнний період, а також прослідкувати як у Чехословацькій республіці, яка оголосила про свій демократичний розвиток, реалізовувалася задекларована свобода віросповідання та можливість отримання освіти відповідно канонів, що сповідувалися «своїми» і «чужими».

Хронологічні рамки дослідження охоплюють два десятиліття існування Чехословацької республіки. Верхньою межею є завершення Першої світової війни та Паризької мирної конференції, що обумовили виникнення Чехословаччини. Нижня межа визначена Мюнхенською угодою від 30 вересня 1938 р., що і призвело до зникнення Чехословаччини з політичної карти Європи.

Досліджуючи обраний предмет, ми прочитували його як дуалістичний за своїм змістом: функціонування з одного боку церковних шкіл, а з іншого - викладання теологічних за своїм змістом курсів у тих освітніх закладах, що мали державну форму власності. При цьому зауважимо специфіку організації навчального процесу в останніх: вивчення дітьми тих предметів (або їх компонентів), зміст яких відображав релігійні доктрини і мав за мету їх засвоєння школярами.

Століттями на історичних землях Чехословацької республіки школа була пов'язана з релігійними організаціями, лише впродовж років змінювався ступінь їхньої взаємодії. Аналізуючи шкільництво в період між IX ст. та поч. XX ст. на історичних чехословацьких землях, В. Росул [2] виділив чотири етапи його розвитку. Так перший етап IX-XV ст. характеризувався становленням церковно-монастирських шкіл. Осередками освіти на той час були монастирі та школи у фортецях. При них функціонували бібліотеки церковнослов'янської та частково світської літератури. У школах навчалися переважно діти знаті, духівництва тощо. Другий період – XVI ст. – середина XVII ст. – становлення приходських шкіл у містах та містечках, селах – там успішно діяли церковно-приходські школи. В той час найбільшого поширення набули реформаторські школи, які мали світський характер. Третій період розвитку освіти – 70-ті роки XVIII ст. – поч. XX ст. (1777 р. і до 1917 р.) характеризувався поступовим створенням церковно-приходських і зростанням ваги світських шкіл. Активно розвивалася державна система освіти [2]. Четвертий період – існування Чехословацької республіки (1918-1938 рр.). В цей час відбувається відродження національної школи, розквіт світської державної освіти та поступове скорочення церковно-приходських шкіл [2].

До 1918 р. на Чехословацьких землях найчисленнішою релігійною громадою була Римо-католицька церква. Вона мала найбільший вплив на усі галузі суспільного життя, зокрема освіту. Однак, слід зазначити, що видання у 1781 р. імператором Йосипом II «Толерантного патенту» [13, с. 22], який проголошував принципи віротерпимості, вплинуло на розвиток загальної релігійної ситуації. Це сприяло збільшенню на території імперії Габсбургів кількості єврейських шкіл, навчальних закладів євангельської церкви агзбургського віросповідання та євангельської церкви гельветського віросповідання. Важливим фактом в історії відносин церкви та школи стало також прийняття Австро-Угорщиною Закону №48/1868 р., згідно з яким католицька церква втрачала право нагляду над світською шкільною освітою, за винятком контролю над викладанням власних догм [19].

Після створення Чехословацької республіки, католицька церква опинилася в кризовому становищі. Значною мірою на це вплинув чеський національний рух, який розпочався 3 листопада 1918 р. поваленням Маріанського стовпа на Староміській площі [12, с. 255]. При цьому представники руху озвучували заклики про реформування католицької церкви, її націоналізацію та відокремлення від держави. Однак, зауважимо, що в новоутвореній Чехословацькій республіці церква так і не була ізольована від держави. При цьому остання намагалася дотримуватися нейтралітету стосовно тієї чи іншої церкви (конфесії), зберігаючи рівновіддаленість від усіх зареєстрованих релігійних організацій.

Станом на 1918 р. у Чехословацькій республіці державне визнання отримали наступні церкви та релігійні організації: католицька церква (Римо-католицька, Греко-католицька), релігійна організація іудейського віросповідання; Євангельська церква агзбургського віросповідання та Євангельська церква гельветського віросповідання, Православна церква, Старокатолицька церква, Чеськобратська церква євангельська [5, с.122-123].

Наступні церкви отримали визнання вже згодом: Євангельська братська церква (визнана в 1921 р.); Німецька євангельська церква в Чехії, на Моравії та Селезії (визнана в 1922 р.); Чехословацька церква (заснована та визнана в 1920 р.) Агзбургська євангельська церква східної Селезії (визнана в 1923 р.) [5, с. 123].

Конституція Чехословацької республіки 1920 р. (§121-122), гарантувала свободу совісті та віросповідання усім жителям держави, а також затверджувала право громадян публічно та в приватному порядку виражати будь-які переконання, демонструвати приналежність до релігії або віри, за умови якщо це не загрожує суспільному порядку [14]. Таке законодавче визначення та національний рух значно вплинули на подальший розвиток релігійно-конфесійної ситуації в країні: зменшувалася кількість католиків, при цьому збільшувалася кількість представників інших релігійних організацій, в тому числі атеїстів. За даними перепису населення, що проводився 1921 р. в Чехословаччині, кількість вірян різних віросповідних напрямків характеризувалися наступними показниками: представники Римсько-католицької церкви становили 67,3% населення; віри євангельської – 7,3%; представники інших віросповідних напрямків – 3,9%, 2,6% – представники іудейського віросповідання [4, с. 43]. 5,3% населення – це ті, хто не відносив себе до жодної релігії чи конфесії [4, с. 43].

Позиції щодо відокремлення церкви від держави перенеслися також у сферу освіти. Ще наприкінці XIX ст. у суспільстві та в правлячих колах почала розвиватися думка про те, що школа є культурною навчальною установою, і тому повинна виконувати лише педагогічні функції. Критикувався зв'язок навчальних закладів з церквою, та під впливом принципів взаємної терпимості формувалася ідеал вільної школи, в якій представники різних конфесій навчатимуться разом. При цьому допускалися елементи релігійного навчання, яке здійснювали б світські вчителі. Такі настрої до XX ст. панували фактично на усіх землях Австро-Угорщини, що згодом в 1918 р. перейняла Чехословаччина. Разом з тим, Г. Масарик, майбутній президент Чехословацької республіки, будучи депутатом 1907-1914 рр., неодноразово порушував проблему відносин церкви та держави, зокрема, розглядаючи питання їх співпраці у сфері освіти. Він стояв на позиції формування нової «релігії» та моралі, орієнтованих на загальнолюдські цінності [1, с. 26].

Виникнувши на руїнах Габсбурзької монархії, Перша Чехословацька республіка відповідно до Закону № 11/1918 р. [10, с. 9] лишила чинним існуюче до того законодавство Австро-Угорської імперії. Це рішення було обґрунтоване тим, що на території Чехії діяло австрійське, а на території Словаччини – угорське законодавство, тому Закон про організацію самостійної чехословацької держави був означений як «рецепна норма» [7, с. 328]. Разом з тим, свою юридичну силу зберегло австрійське шкільне законодавство, за яким церква мала право засновувати та управляти певною кількістю шкіл, окрім тих, які були започатковані безпосередньо державою.

Загалом, законодавчу діяльність в області освіти Чехословаччини можна умовно поділити на два етапи: період з 1918-1923 рр. – інтенсивність прийняття законів, та час між 1923-1939 рр. – спад у освітній законотворчій діяльності. Однак, саме в період з 1918-1923 рр. було прийнято найбільше законодавчо-нормативних актів, що стосувалися церковної освіти та релігійного навчання.

Упродовж перших років існування республіки суспільно-політичні процеси проходили неоднаково, зокрема у Словаччині та Закарпатській Україні. Це також торкнулося і сфери освіти. З метою урівняння ситуації щодо неоднорідного стану розвитку освітньої системи на чехословацьких землях, влада повинна була вирішити ряд важливих питань. Найголовніші з них стосувалися уніфікації освітнього законодавства на усій території республіки, збільшення кількості шкіл, нарощення матеріальної бази навчальних закладів, підвищення рівня кваліфікації вчителів, а також розширення впливу держави у системі освіти, що у свою чергу направлялося на обмеження присутності у цій сфері церкви.

У прийнятому Законі № 2/1918 від 2 листопада 1918 р. [17], зазначалося про створення Бюро у справах навчання та народної освіти, яке пізніше було перейменовано на Міністерство шкільництва та народної освіти. Спектр його функцій був досить широким: підготовка законів, урядових постанов, загальних директив, затвердження стандартів, прийняття рішень про бюджет у сфері освіти, призначення міністерських інспекторів тощо. Пізніше дане Міністерство було поділено на президію та вісім відділів, один з яких відав усіма справами у церковній сфері [11, с. 56].

25 листопада 1918 р. був виданий Міністерський указ № 214/1918 для крайових шкільних рад, в якому зазначалося про необхідність виключення релігійних заходів з навчального процесу у школах [15, с. 63]. Це обґрунтовувалося тим, що участь в них не впливає на ступінь моральності населення [15, с. 63].

Згодом, у 1919 р. міністр освіти Г. Габрман в одному із своїх указів зазначив, що «політичні та релігійні переконання не можуть бути предметом дисциплінарного дослідження» [9]. Він скасував обов'язкові молитви в школі, вітання учнів і вчителів фразою «Благословен Господь Ісус Христос», та участь дітей у релігійних церемоніях [16, с. 120]. У випадку, коли учень бажав брати участь у релігійних урочистостях під час шкільних занять, він мав право попросити у свого класного вчителя

«навчальну відпустку», за умови, якщо це прохання підтвердить заява батьків або офіційних опікунів [16, с. 120]. Питання присутності релігійної символіки в класах могло вирішуватися самими вчителями, але в більшості випадків її вилучали. Разом з цим скасовувалася обов'язкова безшлюбність вчителів [18]. Таке законодавче регулювання положення церкви у сфері освіти та виховання було проведено у рамках запланованої модернізації школи.

Про те, що держава враховувала інтереси та права кожного громадянина незалежно від його віросповідання свідчить Наказ Міністерства шкільництва та народної освіти № 26183 від 11 серпня 1919 р., в якому зазначалося, що учні, які не сповідують жодної релігії, або ж належать до релігійних організацій, які є незвизнаними державою звільняються від уроків релігії [5, с. 128]. При цьому батькам (опікунам) надавалося право в письмовому вигляді відмовитися від вивчення їхньою дитиною даної дисципліни [6, с. 45]. Як зауважує Ф. Моркес, не існує статистики, яка б вказувала на кількість тих, хто відмовився від уроків релігії, однак, варто зауважити, що в перші роки існування республіки спостерігалася потреба шкіл у вчителів Закону Божого, про що свідчить регулярна публікація вакансій у бюлетені Міністерства науки та народної освіти [9].

Вже у квітні 1920 р. тенденції щодо централізації управління освітою Законом № 292/1920, параграф перший якого говорить про те, що керівництво і нагляд у сфері навчання та виховання здійснює держава [8]. Це підтверджувалося також і положенням Конституції Чехословаччини та Законом № 121/1920 від 29 лютого 1920 р. [14, с. 5].

У 1922 р. в рамках проведення реформ освіти, парламентом Чехословаччини був прийнятий «Малий шкільний закон» [10, с. 56]. Згідно з ним було введено обов'язкове восьмирічне шкільне навчання, визначено максимальну кількість учнів у класах, дозволено хлопчикам та дівчаткам навчатися в одному класі, проголошено повну рівність між вчителями чоловічої та жіночої статі. Разом з тим, обов'язковим для вивчення предметом замість релігії стало суспільствознавство. У навчальні плани вводилися трудове навчання та фізкультура для дівчат [10, с. 56].

Набравши чинності, «Малий шкільний закон» спричинив низку системних змін у освіті, зокрема у підходах щодо генерації майбутніх вчителів початкових класів, так як значна кількість працюючих на той час педагогів були священиками, або ж мали релігійну освіту. Однак, навіть після оновлення законодавства у сфері освіти, релігія лишилася в списку предметів, які вивчалися у школах. Її викладання здійснювалося у всіх класах початкових шкіл з розрахунком дві години на тиждень [10, с. 56].

У свою чергу, вивчення релігії у середніх школах визначалося Указом міністра Г. Габрмана № 42845 від 4 вересня 1919 р. Згідно з яким, релігія, як обов'язковий курс, повинна була вивчатися у I-III класах середніх шкіл та ліцеїв в розрахунку дві години на тиждень. Відповідно, у IV та V класах гімназій вони скорочувалися до однієї години на тиждень [6, с. 47]. Були також передбачені факультативні заняття по дві години на тиждень, у випадку коли інтерес до них проявляло принаймні 20 учнів.

Що стосується церковних шкіл, які існували в першій Чехословацькій республіці, то їм дозволялося самостійно обирати своїх вчителів, а також мову навчання та відповідні підручники [9]. Правове регулювання функціонування церковних шкіл забезпечувалося ще Австро-Угорським Законом № 62/1869. Їхня діяльність визначалася наступними положеннями: будівля школи та організація навчального процесу повинна відповідати вимогам нормативних актів та оснащена усім необхідним обладнанням; до викладання допускалися вчителі, які довели здатність навчати і мають однакові категорії, що й вчителі державних шкіл; навчальні плани повинні були відповідати планам суспільних шкіл; обмежувалася участь вчителів у інших видах діяльності, окрім звершення церковних обрядів [4, с. 31].

Заснування церковної школи або ж виховного закладу релігійного спрямування вимагало відповідного затвердження від крайової шкільної ради. Як зазначає чеський дослідник К. Главачек, з боку держави не спостерігалася перешкоджань при створенні таких закладів, за умови, якщо усі вимоги закону були виконані [4 с. 33].

Проблема дійсності дипломів, що видавалися приватними навчальними закладами, в тому числі й церковними школами, вирішувалося Законом №189/1919, який визначав, що заклади релігійної освіти мали право видавати свідоцтва, юридична сила яких прирівнювалася до свідоцтв світських навчальних закладів [4, с. 28]. При цьому дозвіл на це вони отримували після перевірки інспектором умов їх функціонування [4, с. 28]. Також на підставі цього закону, церковні школи, на ряду з іншими приватними навчальними закладами, у разі виникнення критичних економічних ситуацій могли отримати державну фінансову допомогу.

Отже, в перші роки існування Чехословацької республіки, її влада, керуючись ентузіазмом, торкнулася реформами й сфери освіти. Виділяючи релігійний аспект цих реформ, можемо підсумувати, що зусилля були направлені на укріплення влади держави над системою освіти та обмеження впливу на неї церкви. Відзначимо, що хоча здійснювалися спроби відокремити церкву від школи, однак такі намагання були реалізовані лише частково. Адже невеликий об'єм освітньої законодавчої бази, яка була направлена на вирішення «гарячих» питань, та діючі Австро-Угорські закони, не заперечували присутності церкви як в царині народної освіти, так і в середніх школах. Разом з тим, законодавчо підтверджувалася рівність усіх визнаних церков та релігійних організацій у праві навчання дітей у школах, проте, всі релігійні практики у державних школах набули добровільного характеру. Найважливішим правовим актом, що регулював відносини церкви та школи був «Малий шкільний закон», до якого поступово додавалися накази Міністерства шкільництва та народної освіти.

У свою чергу, на відносини, що склалися між церквою та школою в першій Чехословацькій республіці мали вплив декілька факторів: секуляризація (відхід церкви від держави), демократизація у сфері свободи віросповідання, намагання провести модернізацію школи.

Джерела та література

1. Мурадова Т. И. Социокультурные аспекты идеологии чешского реализма на рубеже XIX – XX веков : автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.03 / Т. И. Мурадова. – Москва, 2008. – 34 с.
2. Росул В. В. Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX- XX ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. В. Росул [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
3. František M. Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze k historii českého církevního školství / M. František. – Dostupné z : http://skolstvi.cirkev.cz/_d/historie-ccs.doc.
4. Hlaváček K. Postavení církve ve školské soustavě českých zemí v letech 1918-1938 / K. Hlaváček // Diplomova práce Právnické fakulty Univerzity Karlovy. – Praha, 2000. – 65 s.
5. Horák Z. Církev a české školství / Z. Horák. – Praha, 2011. – 246 s.
6. Jančarová M. Právní uprava náboženství v Českých zemích v 19. a 20 století / M. Jančarová // Revue církevního práva church law review 391/08. – 2008. – s. 21– 59.
7. Malý K. Dějiny českého a československého práva do roku 1945 / K. Malý. – Leges, 2003. – 673 s.
8. Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy: 160 let Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy [Elektronický pramen]. – Dostupné z: <http://www.msmt.cz/ministerstvo/160-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>.
9. Morkes F. K historii českého církevního školství [Elektronický pramen] / F. Morkes. – Dostupné z: http://www.eamos.cz/amos/kvc/modules/low/kurz_text.php?id_kap=1&kod_kurzu=kvc_091&identifik=kvc.
10. Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1918-1919 – Zákon Čís. 11 ze dne 28 října 1918 r. O zřízení samostatného státu československého. – Státní tiskárna v Praze, 1918-1919. – 1089 s.
11. Schelle K. Vývoj české veřejné správy. / K. Schelle. – Ostrava: Key Publishing, 2008. – 432 s.
12. Trapl M. Vývoj římskokatolické církve na Moravě v letech 1918–1938 [Elektronický pramen] / M. Trapl. – Dostupné z: <http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Historica%20312002/historica31-22.pdf>.
13. Tretera J. R. Stát a církev v České republice / J. R. Tretera. – Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2002. – 156 s.
14. Ústava Československé republiky z roku 1920 [Elektronický pramen]. – Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html.
15. Výnos MŠANO z 25. listopada 1918 // Věstník MŠANO, ročník I. (1918-1919). – Sešit 5. – Praha, 1919. – 187 s.
16. Výnos MŠANO č. 5125 ze dne 9. května 1919 // Věstník MŠANO, ročník I. (1918-1919). – Sešit 5. – Praha, 1919. – 187 s.
17. Zákon č. 2/1918 Sb., jímž se zřizují nejvyšší správní úřady ve státě československém [Elektronický pramen]. – Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1918/001-1918.pdf>.
18. Zákon № 455/1919, kterým se zrušuje celibát literních a industriálních učitelek na školách obecných a občanských (měšťanských) v republice Československé [Elektronický pramen]. – Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/093-1919.pdf>.
19. Zákon ze dne 25. května 1868 jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi [Elektronický pramen]. – Dostupné z: <http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>.